

ՄԵԼԿ

Տարիանը լինել 10 րոպ, կես տարվանը 6 րոպ:
Առանձին համարները 5 կոպեկով:
Թիֆլիսում գրվում են միմյանց նվիրագրություններ:
Օտարաբարակացիք լինում են ուղղակի:
Դպրատնում, Редакция «Мелк»

Խմբագրությունը բաց է առանձին 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի և տոն օրերից):
Յայտարարությունները լայնագույն է ամեն լիզուով:
Յայտարարությունները համար, գնորդում են
կիրակի օրը, բայց 2 կոպեկ:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԿՈՂՄԻՑ

Կարճեալ խնդրում ենք «ՄԵԼԿ» բաժանարարներից, որոնք մինչև այժմ չեն վճարել մեր լրագրի անցեալ կամ ներկայ տարվայ բաժանարարական վճարը, շուտով հասցնել մեզ իրանց պարտքը:
Մի և նոյն ժամանակ յայտնում ենք որ «Մշակի» կարելի է գրել երեք ամսով, վճարելով 3 րուբլ:

ԲՈՎԱՆԻԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, Նամակ խմբագրին, Ներքին լուրեր—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, Հայտնի խմբագրին, Անգլիա, Նամակ խմբագրին—ՀԵՌԱԳԻՆՆԵՐ—ՊԱՏԱՐԱԿԱՆՆԵՐ, —ՑԱՆԱԿԱՆՆԵՐ—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆՆԵՐ, Նամակ խմբագրին:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

Բազու, 10 հոկտեմբերի

«Մշակի» № 172 ներքին լուրերի կարգում վիճանայի ֆրանսիական «Journal d'Orient» լրագրին բաժանարարական ցուցակի մէջ և իմ անունս է նշանակված: Այս պատճառով պատու ունեմ յայտնել պատուելի խմբագրութեանդ, որ ինձանից ստացված չորս րուբլին ոչ թէ իմ սեփականութեանց էր, այլ իմ տնօրինութեան յանձնված մարդասիրական ընկերութեան հասարակաց ընթերցարանին պատկանեալ գումարից, որպէս բաժանարարական վերոյիշեալ ֆրանսիական լրագրի: Յանկալի էր, որ այդ թերթի համարները չուտով ստացվէին:

Ինչ որ կը վերաբերի իսկապէս օգտաւէտ լրագրին բաժանարարութեանը կարող եմ յուսադրել ձեզ, որ այստեղի բաժանարարութիւնը արժանի կը լինի բոլոր հայերի պատուին և պայծայ չորանց ազգային եռանդին:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆԱՄԱԿ ԹԻՒՐԳԻԱՅԻՑ

Կ. Պօլիս, 6 հոկտեմբերի

Անցեալ անգամ ձեզ խոստացայ խօսել մի մարդու գործունէութեան վրա, որը տեղ է ամբողջ քառորդ դար. տարակոյս չը կայ, որ ժամանակի երկարատեւութիւնը միշտ չէ կարող լինել նոյնպէս կրիտերիում որ և իցէ գործունէութեան արդիւնքը չափելու և ըստ արժանոյն գնահատելու համար. այդ կը լինէր մի և նոյնը եթէ մարդկանց մտաւոր կարողութիւնը ու օգտաւէտութիւնը չափէինք նոցա տարբերով: Բայց այստեղ չէ այն մարդու գործունէութեան նշանակութիւնը, որի վրա ուղում եմ խօսել: Ման գ ու լմէի է ֆրանսիական խմբագիր պ. Գառնիսիանի քր. սան տարուայ մէջ կատարածը ամենայն վստահութեամբ կարծէ մի քանի խմբագիրների երկու հարիւր տարուայ կատարելի գործունէութեան, եթէ նոցա արածները և յառաջացրածների վրա գաղափար կազմեմք արդէն նորանով, ինչ կատարել են ուրիշները 23 կամ 34 տարուայ ընթացքում...

Բայց նախ քան խօսքս սկսելը ում վրա ուղում եմ, կը չեղվեմ խնդրից հետեալ դիտողութիւնով: Ամեն կողմից ազդողակում են մեր մէջ, ինչպէս այդ կողմը, այնպէս էլ այստեղ, թէ հակառակ են գրել արդէն գիտակցականութեան և

թէ և պ. Ա. Ապրիսեանցը սկսած է բաժանարարութիւնը, բայց սա սահմանափակված է գործակար, բայց համակրելի երիտասարդութեան շրջանով:

Վաճառական կամ ունեւոր դասակարգի մէջ բաժանարարութիւնը սկսված է ծերունի Գէորգ Լալայեանցի նախաձեռնութեամբ և պ. Ա. Գառնիսիանցի օժանդակութեամբ՝ որոնք իրանց հասարակական գործեամբ շատ բաժանարարներ կարող են գտնել: Միայն սպասում է, որ տեղւոյս վաճառականները վերադառնալով Ռուսաստանից իրանց սովորական առատութեամբ արձագանք ապրին այդ գործին:

Բժ. Արամեանց

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Պ. Քիւրքեանի ֆոտոգրաֆիական ժողովածու, Անիի աւերակների պատկերների, ծախվում է «Մշակի» խմբագրատան մէջ: Ժողովածուն արժէ 20 րուբլ թիֆլիսի մէջ, իսկ օտարաքաղաքացիները թող բարեհաճեն 20 րուբլ գումարի հետ ուղարկել փոստի ծախս 50 կոպեկ էլ: Այդ 50 կոպեկը կարելի է ուղարկել կամ փողով, կամ փոստի մարկաներով:

Պ. Կաղենով իր վերջին ներկայացումն կը ապ վաղը, հինգշաբթի օր, Արծրունու թատրոնում:

Ստացանք ԵՐԵՒԱՆԻՑ 16 րուբլ բաժանարարական «Ժողովարդ» համար հետեալ անձինքներից: Ռուբէն Զալալեանցից, Տրդատ Վարդանեանցից, Վասիլ Լիլիազարեանցից և Մկրտիչ Միսնասարեանցից: Առաջվայ բաժանարարական փողի հետ կանի 1089 րուբլ 53 կոպեկ:

Ստացանք 4 րուբլ բաժանարարական «Ժողովարդ» զ'Օրիան» լրագրի համար պ. Միքայէլ թամաշեանցից: Առաջվայ բաժանարարական փողի հետ կանի 1093 րուբլ 53 կոպեկ:

ազգային ինքնաճանաչութեան ճանապարհի վրա: Որչափ էլ անհաճելի լինի եռանդոտ մարդկանցիկի համար, բայց թող տուէք հրապարակաւ ժպտալ այդ կարծեաց վրա. ինքն աճանաչութիւն և գիտակցականութիւն անելով այնչափ լայն բովանդակութիւն և ընդարձակ գաղափար կայ այս երկու խօսքերի մէջ, որ չուտ տալով նոցա իմաստի նաև հաղարկի մի մասը հայոց վրա, բացի հեգնական ժպիտ ուրիշ բան չի երեւայ մարդու երեսին: Որ և է աւելորդաբանութեան նստել այս մասին, հաւատարմ ենք, որ զուր է, երբ իւրաքանչիւր հայի աչքի առաջ կանգնած են այն գործիչները, որոնք Մովսէս Խորենացիից սկսած մինչև Նազարեանցը, գերեզման են մտել արհամարանք, հալածանք ու ատելութիւն միայն ունենալով իրանց բաժին... Միթէ նոյնը չէ եղել այն բազմաթիւ գործիչների վիճակը, որոնք ամբողջ կեանքը ազգի սիրոյն նուիրած, այնչափ խորը կերպով են զգացել նորա վիշտ ու դժբաղդութիւնը, որ թէպէտ սոված, թէպէտ մերկ ու ամեն տեսակ ֆիզիքական և բարոյական տաճարայնների մէջ, բայց ամենը մոռացած, ամենը արհամարանք նոցա ապրել են ու չնչել միայն իրանց տարաբաղդ ազգի սիրով, նորա ցաւերը ողբալով, նորա տանջանքներով արին թըլելով, բայց ոչ նոցա անհոգները, ոչ է Զօրայեանների, Թաղիադեանների, Բեշիքթաշլեանների, Ալվատեանի, Մուրատ վարդապետի, Պողոս վարդապետի յիշատակը: Նոցա բոլորն էլ մոռացված են այնպէս, ինչպէս պիտի մոռացվեն շուտով և Արմենացիներ, և Նազարեանցներ, և Նալբանդեանցներ, և Արծրունիներ, և Բաֆթիներ, և Պատկանեաններ:

«Ժողովարդ» զ'Օրիան» լրագրի բաժանարարական 21 րուբլ ստացանք ՍՂՆԱԽԻՑ հետեալ անձներից: Յարութիւն Շահվերդեան, Նիկոլայ Շահվերդեան, օրիորդ Նատալիա Շահվերդեան, օրիորդ Կատարինէ Շահվերդեան, Խաչակ Շահվերդեան, Սիւսակ Սիմոնեան, Մովսէս Եսարեան, Միքայէլ Տէր-Մատթէոսեան, Սէրգէյ Տէր-Մատթէոսեան, Գրիգոր Փարեմուղեան, Ալեքսանդր Գոցեան, Աննա Նիսեան, Աղաթոն Մինասեան, Վասիլ Մաթէշվիլի, Յովսէփ Կալստեան, Գրիգոր Ամիրզեան, Գաբիթ Կաթեան, Խոս Բակուրիձէ (Թոշ) Զաքար Կորդանեան, Ալեքսանդր Լիանոզեան, Յարութիւն Եսարեան, Կոսէ Նադիրաշվիլի, Աղեթ Գեղեան: Առաջվայ բաժանարարական գումարի հետ անում է 1114 րուբլ 53 կոպեկ:

ՓՕԹԻՑ մեզ գրում են, «Ամսիս 16-ին ծովային ալեկոծութիւնը մնաւ տուեց «Ռուսաց ընկերութեան» շոգենաւորից մինչև, որ Ռուսաստանից բերում էր բաւական ապրանք: Գլխիւ ժամանակ հասնելով Փօթիի ծովածոցի մօտ, շոգենաւոր գցում է իր խորիսը ծովածոցից դուրս, ալեկոծութիւնը կատարել ժամանակ կրտում է խորիսը և ներս է գցում շոգենաւոր ծովածոցը: Զարնելով նախկին կամուրջի մնացորդին, ալիքները կիսով չափ ընկղմում են շոգենաւոր մարդիկ, բաղաւորապէս անմիջապէս ազատվում են: Բայց եթէ շոգենաւոր սկզբից մեծ լինէր ծովածոցը և այնտեղ գցած լինէր խորիսը, նա ամեն վտանգից ազատված կը լինէր: Այս հանգամանքում մեղադրում են «Ռուսաց ընկերութեան» որ նա ըստ սկզբունքին հակառակ լինելով Փօթիի ծովածոցի չինելուն, արգելում է մեծ շոգենաւորին մտնել այդ ծովածոցը»:

Մեզ գրում են Փօթիից և հետեալը: «Մեր քաղաքի հայոց եկեղեցին կարճ ժամանակում հրկու անգամ կողոպտված է եղել աւազակներից, որոնք տարան 400 րուբլ գումարի իրեղէններ: Այդ մասին կարելի է մեղադրել երեք-փոխանին իր անհոգութեան համար, որովհետեւ եկեղեցին ոչ ժամկոչ ունի և ոչ պահապան»:

այսպէս է եղել մեր ազգի ինքնաճանաչութիւնը՝ իսկզբանէ հետ մինչև հիմա...

Եթէ այս բոլոր օրինակներից հենց փոքր ինչ ուղիղ գայինք, հենց փոքր ինչ ուղղվելու ճանապարհի վրա դնէինք մեր ոտը, այդչափն էլ հերիք կը լինէր առ այժմ, բայց դժբաղդաբար այդ էլ չենք տեսնում. երբ ռուսահայերի մէջ որ և իցէ մի հայ գեներալի մահուան պատճառաւ Ս. Պետերբուրգից սկսած մինչև Լիբան հոգեհանգիստներ են կատարվում, հայ խմբագիրները և գործիչները տաննակներով են տանջվում, մաքառում, անհետանում, բայց նոցա վրա մի ակնարկ անգամ չը կայ... Իսկ այստեղ աւելի ևս ստրկութիւն, աւելի անդոյնութիւն ու փոքրութիւն: Դեհ հենց մի քիչ գաղափար տալու համար թէ ինչ վիճակի մէջ է տաճկահայոց ազգային ինքնաճանաչութիւնը, հեռու չեմ գնայ և երկար չեմ խօսի, հերիք է, որ ցոյց տամ ձեզ Մասիսի այս օրվայ համարը թիւ 3008, որի մէջ գրված են մի առանձին պարծանքով հետեւեալ խօսքերը 34 տարի խմբագրութիւն արած մարդու կողմից: Ահա տառական պատճէնը. «Իւկոս պատգամներ, Կիզօի խոհներ, Թիեռի վրէժներն, Ժիւլ Սիմոնի ճառերն, Ժիւլ Ֆալլի ճառերն, հայր Կալիսթոսի բողոքներն, Կառլ-պալտի քաջագործութիւնը, Բիպօտիի սխրագործութիւնը միշտ արձագանք կը գտնէին Մասեաց շէնքում մէջ: Երբ երեսուն ու չորս տարի խմբագրութիւն համարված մարդը այս գաղափարը ունէ իր ազգային ինքնուրոյնութեան ու ազգային փառք ու պատիւը ճանաչելու վրա, էլ կարող էք հասկացողութիւն կազմել մնացածներ ի մասին... Խմբագիր» կոչված բնամիտ և

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՈՑ ԽՆԴԻՐ

«ԼԱՅՔԱՅԵ» լրագրի մէջ կարդում ենք հետեալ յօդուածը:

Բերլինի դաշնագրի 61-դ յօդուածի պահանջած վերանորոգութիւնները և բարեփոխումները պէտք է իրագործվեն «հայերով բնակեցրած նահանգների մէջ»: Այդ անունը, որ ընդունված է թիւրքաց Հայաստանի աշխարհագրական տերիթիի պակասութեան պատճառով, կազմում է առաջին գործնական արգելք յանկալի վերանորոգութիւնները իրագործելու համար և տարաբաղդաբար թիւրքաց կառավարութիւնը օգուտ է քաղում այդ արգելքից փոխանակ նրա առաջն առնելու: Այն հարցը, թէ հայերով բնակեցրած ո՞ր նահանգների մէջ պէտք է մտցնվեն պահանջած վերանորոգութիւնները խառնում են այն հարցի հետ, թէ ասիական թիւրքիայի ո՞ր նահանգների մէջ հայ ազգաբնակչութիւնը մեծամասնութիւն է կազմում: Տարաբաղդաբար հայերի թւի մասին տեղեկութիւնները հակասող են. օրինակ Կոլը իր ստատիստիկական յայտնի ժողովածուի մէջ հայերի թիւը որոշում է 4¹/₂ միլիոն (1860 թ. հրատարակութիւն), մի ուրիշ անգամ ընդամենը 2,931,000 (1879 թ. հրատարակութիւն) և երկու դէպքերումն էլ կարծում է, որ ասիական թիւրքիայի մէջ 2 միլիոն հայ կայ: Մէյեր իր մեծ Conversations-lexikon մէջ տաւում է, որ հայերը թւով 2¹/₂ միլիոն են կազմում և նրանցից Ասիական

անսիրտ արարածը առանձին պարծանք է համարում իրան համար, որ 34 տարի պարապել է միայն Գիզօյով, Տիբրով ու Գարիբալդիով, բայց ինչ է եղել այդ ժամանակ իր ազգի վիճակը Հայաստանի մէջ, ինչի հետ տեսել և ինչի քաշել այնտեղ եկեղեցիներից, գերեզմաններից, քիւրդերից, աւլարներից և թիւրքամէններից հայ կիւնը, հայ աղջիկը և հայ տղամարդը, ինչ անձնուրուութեամբ և գերբնական բարոյական ուժերով են դիմադրել նոցա ամեն տեսակ սարսափներին և տանջանքներին, որով կարողացել են հերոսաբար մինչև այսօր մօտ երկու միլիոն հայ հոգի պահել իրանց պապերի գերեզմանների մօտ—այդ մասին Գարիբալդիի կեանքի հետ մանրամասնաբար հայ հասարակութիւնը ծանօթացնող լրագիրը նոյնչափ հոգատար է եղել, որչափ Չինաստանի ժողովրդի վիճակը իմանալու համար, էլ որն է «ազգային գիտակցականութիւն և ինքնաճանաչութիւն» տալով խօսքերը... Մենք միշտ միշտ—անհմ մեր ինքնաճանաչութիւնը...

Ահա այս տեսակետով և այս սրտամաշ դժբաղդ էր, որ վերջացնելով հաշիւս Կ. Պօլսի թշուառ ինտելիգենցիայի հետ, որոնցից պարապվել մի քանի ժամանակ այն արժանաւոր գործիչների արարքներով, որոնցից այդ ինտելիգենցիան ինչպէս է նաև մի չնչին վարձատրութիւն—պարտաւ պատշաճ յարգանք և ուշադրութիւն: Վստիւրդ փառստեան, Օղեան, Մուրատեան, Միսակեան, Կարակաշեան, Պարոնեան կը լինեն այսուհետ մի քանի նամակների նիւթը: Սկսեմք առաջինից: Իր ամբողջ կեանքի և գործունէութեան մէջ կարապետ փառստեանը

Թիւրքիայի մէջ ամենաշատ 1 միլիոն են բնակվում Բրիտանական Էնցլոպաեդիայի (Encyclopaedia Britannica) II բաժնում հայերի մասին յօդուածի մէջ հայերի ընդհանուր թիւը Գիւլիսիէի հետ համաձայն որոշված է 4 միլիոն. նրանցից բնակվում են Թիւրքիայի մէջ 2 1/2 միլիոն, Ռուսաստանի մէջ 1,200,000, Աւստրիայի մէջ 25,000, Պարսկաստանի մէջ 150,000, Հնդկաստանի և Ասիական Արևելագետների վրա 25,000 և զանազան տեղերում 100,000: Բայց այդ թուանշանները ընթացող դարի կէսին են կազմված: Յուլիսի 5-ին տուած իր պաշտօնական գրութեան մէջ Բ. Դուրը հայերով բնակեցրած վեց նահանգների մէջ նրանց թիւը ընդհանուր ազգաբնակչութեան 16% է համարում, ուրեմն այդպիսով հայերի թիւը Ասիայում 300,000 պէտք է լինի: Մինչդեռ «Journal d'Orien» լրագրի տեղեկութիւնների համեմատ, որ հայոց պատմութեան հիմնական փոքր-Ասիայում կատարված ազգագրութեան հետեւն է, վեց վիլայեթների, այն է՝ Էրզրումի, Վանի, Սիվասի, Կարպուտի, Գիւարբեքի և Ալեպպի 1,831,300 բնակչւնից 40% աւելի: Իսկ եթէ նրանց թիւին աւելացնենք մնացած քրիստոնեաներին, այն ժամանակ 100 մարդուց 58 քրիստոնեաներ կը լինեն, իսկ 42 մահմետականներ: Ամենից շատ հայեր բնակվում են Վանի վիլայեթի մէջ (252 1/2 հազար), յետոյ Կարպուտի վիլայեթի մէջ (158 հազար) և յետոյ Էրզրումի (134 հազար): մնացած երեք վիլայեթներից Էրաքանդիլի մէջ հայերի թիւը 100 հազարից պակաս է: Թիւրքիա-հայաստանի հայերի ահագին մեծամասնութիւնը հայ լուսաւորչականներն են: Հայկաթօլիկները համեմատական մեծամասնութիւն են կազմում Սիվասի մէջ, այնուհետև Գիւարբեքի մէջ մնացած հայերի 12% և Էրզրումի մէջ հայ-կաթօլիկները 10% են: Բոլոր վեց վիլայեթների մէջ հայ բողոքականների թիւը հասնում է 15 հազարի և ամենից շատ Կարպուտի մէջ, ուր 100 հայ-լուսաւորչականներից 7 բողոքական են:

Իր բնական ժողովրդային ինտելիկտով հետեւած է միանգամայն երկու ուղղութեան՝ Արդիւնացի և Նազարեանցի: Դաստիարակվելով յայտնի դպրաւ Յարութիւնի փոքր Հայաստանից բերել տուած մի քանի սաների շարքում խմբի Մեսրոպիական վարժարանի մէջ, իսկ յետոյ դասեր լսելով Կ. Պոլսի բժշկական ձեմարանում, փառնոսեանը ասպարէզ է դուրս եկել մի այնպիսի փառած սիւսլաստիկ և գրաբարեան—վանական սիստեմայի ժամանակ, երբ ուսումը ոչինչ յարաբերութիւն չէ ունեցել ժողովրդի խօսող լեզուի, վարող կեանքի և զգացած պէտքերի հետ: Ինչպէս արած այսպիսի պարագաների մէջ իր բոլորեալ ազգային զգացմունքներին և անդադար բողոքող մտքի պահանջներին բաւարարութիւն տալու համար. Բնչպէս արած տղիտութեան ու խաւարի մէջ փոքր Հայաստանում ընկղմած, թրքաբոս, օտարացած ու խորթացած հայ տարրի սիրտ ու միտքը արթնացնելու, նորա ասիացած ու բթացած ազգային զգացմունքները գրգռելու ու վառելու համար, Բնչպէս արած մօտ կէս միլիոն հայ ազգաբնակչութեան մէջ ազգ, ազգային գործ, շահ, նամուս և գրգռ. ասված խօսքերի վրա գաղափար մտցնելու համար: Ահա այս հարցերն են եղել պ. փառնոսեանին տանջող հարցերը, որոնց վրա նա սկսել է մտածել իր ուսման ընթացքը աւարտելուց յետոյ Զարմանալի համանմանութիւն իրաչառութիւն Արդիւնացի գրութեան հետ, երբ նա վերադարձաւ Գորպատից:

Այդպիսի խոր մտաւոր և բարոյական պահանջներն ի հարկէ ուրիշ բաւարարութիւն տալու միջոց չէր լինի, բացի մի օրգան, մի լրագիր, ու

Թիւրքիա-հայաստանի հայերի այժմեան վատթար դրութեան նմանը չէ կարելի գտնել այդ ազգութեան մինչև անգամ ցաւալի անցեալի մէջ: Ահա, հաստատ աղբիւրներին ինչպէս փաստեր են պատմում, որոնք նկարագրում են գործերի դրութիւնը փոքր-Ասիայի մէջ: Հայ վաճառականը թիւրքոյ կառավարութեանից 1,200 լիւրայի ստանալիք ունենալով, ներկայանում է տեղական կայմակալին և փող ստանալուց յետոյ նորից ծառայարհ է բնկնում, բայց մօտակայ գիւղի մէջ երկու մարդ երեսները մուրով ներկած փորձում են նրան կողոպտել: Յայտնվում է, որ կողոպտողները եղել են կայմակալը և նրա քարտուղարը «Մասիս» լրագրին հաղորդում են, որ Բայազէտի փաշայի մէջ գտնվող Ուշ-Կիլիսա վանքը ներթարկվել է քիւրդերի կողոպտմանը և այդ ժամանակ տարված են բաւական նշանաւոր ձեռագիրներ: Բայց ահա աւելի տխուր մանրամասներ, որոնք քաղում ենք «Journal d'Orien» լրագրի վերջին համարից: Վաթիսուն հայեր գտնադաւել են, որ Մուշի և Զուկուրի կայմակալութեան ազգաբնակչութիւնը տանջվում է կրկնապատկող չարիքներից: Հասարակական ապահովութիւն չը կայ և ազգաբնակչութիւնը վայրենի քիւրդերի կամայականութեան է ենթարկված, որոնք ամեն տեղ աւերում են և սարսափ են գրգռում:

(Կը շարունակվի)

ՖՐԱՆՍԻԱ

Ֆրանսիան թէև վաղուց հանրապետութիւն էր, բայց երկար ժամանակ չէր հրատարակում ժողովների ազատութեան օրէնքը: Վախկոտ բուրժուազիան կարծում էր որ եթէ թոյլ տրվի ամբոխին ժողովելու ազատութիւնը, ծայրայեղ արմատական կուսակցութիւնը անպատճառ ի չար կը գործածի այդ իրաւունքը: Փարիզի բնակչւնները կարծում էին թէ հէնց որ հաւաքվելու և հրապարակական ժողովներ կազմելու կատարեալ ազատութիւն կը տրվի, անմիջապէս կը ծագի մի յեղափոխութիւն: Ֆրանսիացիները երեւակայութեան առջև

իր միջոցով հեշտացնէր նա իր սիրտը և լցուցանէր մտքի պահանջը: Բայց որ լեզուով պէտք էր հրատարակել նորան, այդ է անլուծանելի խնդիրը, որովհետև եթէ նա հայերէն հրատարակվէր, փոքր Հայաստանում մի հատ հայերէն լեզուով չը կար, եթէ թիւրքերէն հրատարակվէր, թիւրքաց լեզուն էլ ոչ լրագրական լեզու ունէր և ոչ լրագիր, որին կարելի լինէր գտնէ նրա մանուկներն անելու Գանձելով այսպիսի դրութեան մէջ մշտու միայնակ երիտասարդը ձեռնարկում է ուրիշ միջոցներ. նա մտնում է ժողովրդի մէջ և սկսում է գործնական ձանապարհով պրօպագանդա անել և ուսուցանել տղէտ ժողովուրդը: գտնելով հարկաւոր գումարը, նա հաստատում է ժողովրդի մէջ առաջին անգամ շոգիի աղօթիք (паровая мельница), եւրօպական կերպով լուսարար և հացագործութիւն, բայց մի լայնագիւղ մարդու հոգին բաւարարութիւն չէ գտնում մի այսպիսի նեղ և պրօպագանդական գործունէութեան մէջ, վասնորոյ թողնելով այդ, նա սկսում է անում վերջապէս հայոց տառերով հիմնել մի թիւրքաբոս լրագիր փոքր Հայաստանի մի նուիրական սարի անունով, որը կոչվում է «Առջի հաս» (իբր թէ Նոյեան տապանը առաջ հասաւ այդ լեռան գլուխը, իսկ նա չուզէնալով վերադառնալ իր աւագ եղբայր Մասիսը, ուղարկելու տապանը նորան): Այսպիսով 1859 թ.ին հիմնվում է մի թիւրքաբոս լրագիր Մուշի և Վուշի հասի վերնագրով, որի վրա յետոյ աւելանում է տպագրական օրէնքների մի քանի արգելքների պատճառում աւելի անդայն (ազգային տեսակէտից) անուն Մանգումէի է ֆեւար (չար կարծեաց):

Ծնվում էր արդէն արեւահեղ յեղափոխութեան, կոմունայի ուրուականը: Բայց նորերում հրատարակեցաւ ժողովելու ազատութեան օրէնքը՝ ամբողջ, հասարակութեան ստորին դասակարգը, բանւորների պրօլետարիատը սկսեց ահագին ժողովներ կազմել, որտեղ գումարվում են մի քանի հազար մարդիկ, ծառայողները արտասանում են այրող, յեղափոխական ծառեր, հանդիսականները ամենածայրայեղ վճիռներ են կայացնում, դատաւարտում են միմիտներին մահվան, կախաղանին անգամ,— ոչինչ յեղափոխութիւն չէ ծառում, փարիզը կատարեալապէս հանգիստ է, փողոցներում շարունակվում է սովորական երթևեկութիւնը....

Ֆրանսիացիները վերջապէս հասկացան որ վտանգաւոր, ծայրայեղ վարդապետութիւնները այն ժամանակ վնասակար և վտանգաւոր են, մինչև որ նրանք արգելված են լինում, մինչև որ ամենքին չեն թոյլ տալիս կատարեալապէս ազատ կերպով յայտնվել, հրապարակապէս արտայայտվել: Բայց հէնց որ մի ամենածայրայեղ մտքին, ամենախելազար գաղափարին, ամենաանձուռն վարդապետութեանը թոյլ է տրվում ազատօրէն յայտնվելու, թէ մամուլի և թէ ժողովների մէջ, այդ տեսակ ծայրայեղ վարդապետութիւնները անմիջապէս կորցնում են իրանց գրաւիչ ոյժը և այլ ևս չեն բորբոքում ժողովուրդը, դառնում են կատարեալապէս անվտանգ:

Ֆրանսիան պ. Գրէվիի նախագահութեան օրով հասաւ ճշմարիտ քաղաքական հասունութեանը: Նա Շվեյցարիայի և Անգլիայի պէս մամուլի կատարեալ ազատութիւն և ժողովների անսահման ազատութիւն է վայելում և համոզվել է որ կատարեալ ազատութիւնը ամենալաւ դիւ է վտանգաւոր և մոլորեցնող ամեն վարդապետութիւնների դէմ:

Փարիզի մէջ այս օրերս կայացած արմատական կուսակցութեան ժողովներ, որտեղ հազարաւոր բանւոր հանդիսականների ներկայութեամբ ամենայեղափոխական մտքեր էին յայտնվում ամբիօնից և ժողովը հանգիստ կերպով կայացնում էր ամենամանձուռնի վճիռներ: Ոչ մի պօլիցիական ներկայ չէր գտնվում արեւահեղ յեղափոխութեան, կոմունայի ուրուականը: Բայց նորերում հրատարակեցաւ ժողովելու ազատութեան օրէնքը՝ ամբողջ, հասարակութեան ստորին դասակարգը, բանւորների պրօլետարիատը սկսեց ահագին ժողովներ կազմել, որտեղ գումարվում են մի քանի հազար մարդիկ, ծառայողները արտասանում են այրող, յեղափոխական ծառեր, հանդիսականները ամենածայրայեղ վճիռներ են կայացնում, դատաւարտում են միմիտներին մահվան, կախաղանին անգամ,— ոչինչ յեղափոխութիւն չէ ծառում, փարիզը կատարեալապէս հանգիստ է, փողոցներում շարունակվում է սովորական երթևեկութիւնը....

Լրագիրը հիմնելուց յետ փառնոսեանը դառնում է մի ճշմարիտ Աստուծոյ ուղարկած պատիժ և պատուհաս հայի անտարբերութեան համար. արծարծելով մի կողմից եւրօպական մշտքեր և տեղեկութիւններ իր բազմաթիւ ընթերցողների մէջ, որոնք թիւր մի ժամանակ հասնում է մօտ հինգ հազարի, միւս կողմից սկսում է քննադատել փոքր Հայաստանի խաւար, ստորիկ ու բարոյապէս և մտաւորապէս կաշկանդված իր եղբայրների թիւրքացած վարքը, անշարժութիւնը, կաղոնխտը, սովորութիւնները, նախապաշարմունքները և բոլոր այս տեսակ թերութիւնները: Մեծ շարժում և խլրտում է ընկ-

կայ չէր գտնվում ժողովի ահագին դահլիճում, միայն դուրսը պօլիցիան պահպանում էր սովորական կարգը, որպէս զի փողոցների մէջ երթևեկութիւնը չը խափանվի: Փարիզի խաղաղ բնակչւնը հանգիստ ողով անցնում էին ժողովի դրան առջև, շատերը հետաքրքրութիւնից մտնում էին հրապարակական ժողովը և լսում էին թէ ինչպէս ամբիօնի բարձրութիւնից ծառախօսներից միւր ապացուցանում էր թէ մի նիստերը գողեր են, ազգային փողերի յափշտակիչներ են, միւսը առաջարկում էր վճիռ կայացնել թէ ազգը յայտնում է նրանց օրէնքից դուրս, երբեքը առաջարկում էր մահվան դատաւարտել բոլոր միմիտներին: Եւ ժողովը այդ տեսակ վճիռներ կայացնելուց յետոյ, հանգիստ ցրվում էր:

Մամուլի կատարեալ ազատութիւնն էլ ամենևին չը բերեց այն վնասը, որ սպասում էին և մարգարէանում էին յետագէտ և կղերական լրագիրները: Ամենքը հանգիստ կերպով կարգում են ամենածայրայեղ յարձակմունքները Գամբետայի, Գրիվիի և ուրիշների վրա, ժպտալով նայում են բոլոր գործող պետական անձանց վրա նկարված ծաղրական պատկերներ և համոզվում են որ դրանց նշանակութիւն և ժողովրդականութիւն ունեցող անձինք ամենևին չեն կորցնում իրանց հեղինակութիւնը, այլ ընդհակառակն աւելի էլ մեծ հեղինակութիւն են ստանում:

ԱՆԳԼԻԱ

Իրլանդիայի մէջ դժուարութիւնները սաստկանում են: Պօլիցիայի և ժողովրդի մէջ մի քանի անգամ արիւնհեղ կռիւներ են պատահել: Այնու ամենայնիւ իրլանդացիներն նշան չէ տուած ընդհանուր ապստամբութեան համար և մինչև անգամ ամբիօն կացիք խորհուրդ են տալիս իրլանդացիներին սպասել: Լիմերիկի մէջ, որտեղ կալուածական միութեան ժողով պէտք է կայանար, պօլիցիան 600 զինուորների օգնութեամբ չը կարողացաւ ցրվել ամբոխին, որ

նում փոքր Հայաստանի մէջ. արթնանում է ազգային սիրտը, միտքը, մարդկային պատաճանալութիւնը, ուսման և յառաջդիմութեան սէրը: Եթէ մի մեծ տնտեսական բարոյական տարբերութիւն ենք տեսնում այսօր Բարձր Հայաստանի և փոքր Հայաստանի հայերի մէջ. եթէ փոքր Հայաստանի հայը այսօր ոչ բեռնակիր է և ոչ մուսուլման տարրի ստրկահոգի մէկը (զոնէ նոյնչափ, որչափ Բարձր Հայաստանի հայը), այդ անշուշտ գլխաւորապէս քաջահոգի կեանքացի պուրլիցիստի չնորիւն է:

Մանգումէի տուած ցնցումից փոքր Հայաստանի երիտասարդութիւնը վերթաւ քիչ չուով կրկնեցան դպրոցներ և ընկերութիւններ զանազան քաղաքներում, ինչպէս Կեսարիա, Սամիթ, Եզդղադ, Մարդան, Եզդիկա և այլն: Մինչդեռ Բնչ էր չինում այդ ժամանակ Մասիսը, որի ձանապարհը ընկել էր դէպի Բարձր Հայաստան: Մասիսը գործում էր բոլորովին հակառակ կերպով. նա ոչ թէ հետեւում էր իր լրագրի լեզուն պարզել և մօտեցնել ժողովրդի լեզուին, այլ նա միայն բաւարարել ձեռքին որչափ կարելի է ֆանտաստիքական բառեր և լեզու էր հնարում, որը ոչ միայն քսան երեսուն տարի առաջ ժողովուրդը չէր կարող բնաւ հասկանալ, այլ չէ հասկանում և հիմա էլ: Դա դեռ հերթ չէ, այլ փոխանակ իր ուղարկութիւնը դարձնելու Հայաստանի հայ ժողովրդի վիճակը ուսումնասիրելու, ցաւը իմանալու, Մասիսը, ինչպէս ինքն է ասում այսօր, Գիւլիսի խորհրդածութիւններն է թարգմանել, Տիւրքի վճիռները, Հիւզոյի պատգամները և այլն: Իսկ եթէ պատահում էր թղթակցութիւն Հայաստանից, այդ էլ